

סקירת ספרים

Spiritual News: Reporting Religion around the World.

Cohen, Yoel (Editor). New York: Peter Lang, 2018. 426 pages

שמואל (סאם) ליימן-ווילציג*

בניגוד למה שחשבו הוגי דעות במאה העשרים, הדת אינה נעלמת מעולמנו – לא בחברה, לא בפוליטיקה ומן הסתם גם לא מאמצעי התקשורת. אולם, החיבור בין דת לתקשורת הינו מוזר, מאחר שלכאורה הן אינן פועלות לפי אותם קני מידה: התקשורת מתרכזת ב"אתמול בערב ומחר בבוקר"; הדת משקפת את העבר הרחוק והעתיד הלא נראה. ובכל זאת, חייבים אמצעי התקשורת להתמודד איכשהו עם הדת, שהינה חלק אינטגרלי בנוף החברתי. ספר עב כרס זה מציג מגוון רחב ביותר של מחקרים על אודות "זוגיות" קשה זו. ייאמר מראש שהספר כתוב וערוך היטב, וכולל התייחסות למספר לא מבוטל של מדינות עולם, שבדרך כלל אין לנו קוראים עליהן במחקר חברתי בכלל, ובוודאי בנוגע לדת בפרט. אין לי כל היסוס להמליץ עליו לספריות אקדמיות וגם עבור חוקרי תקשורת וחברה.

הספר מחולק לשישה "אשכולות" (בסך הכל 19 מאמרים): מבוא כללי לנושא; איסוף וכתובת חדשות; תבניות אזוריות (ארצות הברית, רוסיה, ברזיל, ניגריה, הודו וסין); אירועי מדיה; השפעת הסיקור הדתי (ראו בהמשך); והשפעת המדיה החדשים על הדת.

ישנם פרקים "תיאוריים" המתמקדים (כמעט במלואם) בעובדות; ואחרים המפנים את מירב תשומת לבם לניתוח האתגרים העומדים בפני עיתונאים המסקרים ענייני דת, חלקם נגזרים מתוך תיאוריות בספרות הקלאסית של חקר התקשורת. לגבי הקבוצה הראשונה, אין בדבריי ביקורת, שהרי מוצג כאן מידע מעמיק אשר אינו בהישג יד ממקורות אחרים, כגון פרק 4 על הוֹנְיִקְן על כל מרכיביו התקשורתיים וכמובן הפרקים על המדינות המוזכרות לעיל, מרובות האוכלוסין. לא רק שלכל אחת מהן ישנה תרבות עיתונאית שונה, אלא בחלק מן המקרים יש למדינות דתות שאינן מוכרות דיין במערב, ובחלקן ישנה תערובת של דתות שונות (למשל, הודו), אשר מכבידה מאד על סקירת הנושא עבור קוראים בעולם המערבי, אשר אינם מכירים אפילו את היסודות הבסיסיים של אותן דתות.

אחת הסוגיות המעניינות ביותר – גם לקהל הישראלי – קשורה למתח בין סיקור המדגיש מאבקי כוח דתיים לעומת זה המקדם סובלנות דתית. השאלה הזאת מטרידה במיוחד כתבי דת בעולם השלישי ו/או במדינות המפוצלות דתית והסובלות מרמת אלימות דתית גבוהה. מצד אחד, יש צורך להציג את הסיפור באופן אובייקטיבי (למשל, אנשי דת אחת הורגים אנשי דת שנייה); מצד שני, כאזרחי אותה מדינה – ולא רק כעיתונאים מקצועיים – הכתבים האלה מרגישים מחויבות לאחדות העם וליציבות המדינה והחברה. עובדה זו דוחפת אותם לכיוון ריכוך הסיקור והדגשת

* פרופ' שמואל (סאם) ליימן-ווילציג, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר-אילן

המכנה המשותף בין הדתות. ברור (לפחות לי), שזו דילמה שאין לה תשובה חד-משמעית, אך טוב שהספר מתייחס אליה.

אסופת מאמרים כזו אינה יכולה לכלול את הכול, בוודאי בתחום כה רחב כמו דת. לכן, יש לקבל בפרופורציות הנכונות את הביקורות הבאות. לדעתי, די מעצבן לקרוא ביקורת של ספר ערוך, בה המלים הבאות מופיעות: "אם הייתי עורך ספר זה, אז הייתי מכניס/משמיט/מוסיף..." אין זו כוונתי; כאמור, ספר זה ראוי להערכה, אך איננו מושלם.

ראשית, אין פרק מסכם המנסה לחבר בין המאמרים. אמנם, באסופת מאמרים אין לצפות לקו "אחיד", אך בכל זאת יש מקום לעמוד על חוט שני כלשהו ברחבי תבל ו/או הבדלים מהותיים (מבחינה מתודולוגית או לגבי המסקנות) בין החוקרים השונים. בקיצור, יש בספר הזה הרבה פנינים, אך חסר חוט ההופך אותן לשרשרת יפה.

הלקונה הזאת מקבלת משנה חשיבות משום שכמעט כל פרקי הספר מתמקדים, כל אחד בפני עצמו, בדת מסוימת, במדינה מסוימת או באזור מסוים בעולם. המחקרים האלה אינם מעלים שאלות מחקר בין-לאומיות ו/או השוואתיות, כגון: האם יש קשר בין (אי) הפרדת דת ומדינה לבין הדרך בה התקשורת מסקרת נושאים דתיים בארצות משני עברי המתרס? האם ישנם הבדלים משמעותיים בעבודת התקשורת בנושאי דת בין מדינות בעלות מורשת פרוטסטנטית, קתולית, מוסלמית, בודהיסטית או (במקרה הישראלי) יהודית? אותה שאלה ניתן לשאול לגבי העיתונאים עצמם הנמנים על דתות שונות (או נטולי דת, אתאיסטים): האם ישנם מאפיינים כלשהם באשר לתפקוד העיתונאי של מאמינים בדתות שונות? וכן הלאה. היוצא מן הכלל (ובאופן כללי, היחיד) בספר מעיד על הכלל: השם של הפרק הראשון הינו *Religion and the News in the Age of Media Change*, אולם מדובר במעין "טעימה" לפני המנות העיקריות.

בעיה שנייה נובעת מכך שחלק מהנתונים המובאים בספר זה אינם מעודכנים, בלשון המעטה. למשל, במאמרו של יואל כהן (עורך הספר), המידע על מידת אמונה גבוהה מאד באלוהים בארצות הברית הוא משנת 1999 – לפני עשרים שנה! כאשר ידוע (ועל כך נעשו לא מעט סקרים) שחלה ירידה משמעותית באמונת האמריקאים באל עליון, כפי שהוא בעצמו מודה:

"Today, one of the biggest American stories is the loss of faith among the younger generation" (p. 68).

הדבר אינו פוסל את המאמרים (היחידים) המבוססים על מידע ישן, אך במהלך קריאת הספר יש לשים לב ממתי המקורות השונים.

ענין שלישי: כאמור, תמיד ניתן למצוא סוגיות שספר כזה אינו דן בהן, שהרי אי אפשר להוציא לאור ספר השוקל קילוגרמים רבים. ובכל זאת, קצת מאכזב ששאלה אחת חשובה לא נידונה במישרין: האם קיימת בעייתיות כלשהי בסיקור דת אחת על ידי עיתונאי מדת אחרת? אמנם, מובאות כמה דעות (עמ' 62-64) שלפיהן דתיות לכשעצמה הופכת את הכתב ליותר "פתוח" או "ניטרלי" לסקר דתות אחרות בהבנה (לאו דווקא באהדה), אולם לא נעשה מאמץ לבצע מחקר (כגון ניתוח תוכן), היכול לתת מענה – ולו חלקית – לשאלה מעניינת וחשובה זו.

כמובן, גם הצד השני של מטבע זה ראוי להישאל: האם ישנה נטייה של כתבים מדת מסוימת לסקר בצורה יותר חיובית או אוהדת סיפורים של דתם האישית? אמנם ישנו רמז באחד מהמאמרים של כהן לכך שהתשובה לשאלה שלילית: רוב הכתבים, המתמחים בנושאי דת ברחבי העולם (מלבד בארצות הברית, עמ' 60), אינם בקיאים אפילו בדת שלהם (עמ' 58)! יתרה מזאת, חלק ניכר מן הכתבות בנושאי דת נכתבות על ידי עיתונאים, שאינם בכלל מתמחים בדת ואשר הידע שלהם בנושא זה עוד יותר מועט (עמ' 59). ואפילו אם ימצאו עיתונאים המכירים היטב דת אחת או שתיים, ברוב המדינות ישנו מספר רב של דתות; כפי שכתבת אחת הודתה: הדבר משול לכתב ספורט האמור לסקר אולימפיאדה על כל התחרויות המתקיימות בה מכדורסל ועד לשחייה, מאתלטיקה ועד איגרוף וכדומה (עמ' 60). כך, נראה שאין בסיס לאפליה רבה בסיקור של דתות אחרות (לא של הכתב) בכיוון זה או אחר.

עוד נושא שהיה ראוי להיכלל בספר כזה: אתיאזם (כפירה בקיום אֵל כלשהו). בשנים האחרונות ישנה תנועה הולכת וגוברת של כפירה אקטיבית, קרי תעמולה כנגד אמונה דתית, לרוב בקרב מדענים והוגי דעות (למשל, Sam Harris). אין זו סוגיה "פילוסופית" בלבד, אלא פוליטית-חברתית; שהרי הדוגלים באתיאזם תוקפני מתנגדים בחריפות לכל קשר בין דת ומדינה (אולי הכי קרובה לגישה זו הינה צרפת עם מדיניות ה-*secularité*; ואכן, יש מאמר מעניין על אירוע הרצח של עיתונאי Charlie Hebdo בצרפת).

נקודה חשובה ובעייתית נוספת הינה הכותרת של החלק החמישי של הספר *The Influence of Religion Reporting*. היא מטעה, מאחר שרוב המאמרים בו אינם בוחנים את השפעת התקשורת על נושאים או מוסדות דתיים, אלא הכיוון ההפוך: מהי השפעת הדת על עבודת העיתונאים? כך, למשל, פרק 14 הדן בערב הסעודית מציב לעצמו את המטרה הבאה:

"... how Islam penetrates the cultural sphere and how Islamic principles can claim to provide the ethics of journalism" (p.267).

כנ"ל פרק 15 המנתח את השיח התקשורתי במלזיה בנוגע ללהט"בים, אך ללא התייחסות האם (ובאיזו מידה) שיח זה משפיע על מדיניות הממשלה או על הקהילה הלהט"בית.

ייתכן שה"הטעה" הזאת נובעת מכך שעורך הספר גם חיבר מאמר המופיע בחלק חמישי זה; ואצלו דווקא יש התייחסות לקשר בין התוכן העיתונאי לבין התנהגות דתית בישראל. בכל מקרה, הן המאמר של כהן והן המחקר על ערב הסעודית ראויים לציון, אם כי מסיבות שונות. מקרה הבוחן של ערב הסעודית מראה כיצד תרבות שמרנית, אשר "מקפאה" נורמות עיתונאיות, יכולה להשתנות משמעותית בעקבות אירועים חברתיים, המערערים את יסודות מוקדי הכוח, קרי הכהונה הדתית. שני אירועים, שבמקרה התרחשו בצמידות זה לזה, שחררו (במידה לא מבוטלת) את עיתונאי המדינה מכבלי הממסד הדתי הכול-יכול: ראשית, אירועי 9/11 (15 מתוך 19 הטרוריסטים שתקפו את מגדלי התאומים היו סעודים קנאים); שנית, שריפה בבית ספר לבנות, אשר גבתה 12 נפשות משום שהמטרה הדתית לא איפשרה לכבאים להיכנס מייד לבית הספר מאחר שהבנות לא היו לבושות כהלכה! שני אירועים טראומטיים אלה חתרו מתחת לסמכות הרוחנית של הממסד הדתי והתירו את הרסן לעיתונאים בסעודיה לבקר את כוהני הדת על

קיצוניותם. אמנם אין המחבר קושר את המחקר הזה למדיניות החדשה בסעודיה לאחרונה (למשל, מתן רישיון נהיגה לנשים), ועוד הדרך ארוכה, אך המאמר כולו מציג את התקשורת במדינה אוטוריטרית זו כגורם מאיץ לתהליכים "משחררים", אם כי בקצב שאולי נתפס במערב כ"איטי" מדי.

מאיך גיסא, המאמר על ישראל מראה כיצד התקשורת הישראלית – בכל הקשור לסיקור חגים דתיים (יהודיים) בישראל – אינה משפיעה על הציבור. בנוסף, אין מתאם בין הסיקור לבין חשיבותם הדתית של החגים: לדוגמא, יום כיפור, היום החשוב ביותר בלוח השנה הדתי, מקבל סיקור נמוך בהרבה לעומת פסח או ראש השנה. במקום זאת, העיתונות מהווה תמונת מראה של הקוראים: עיתונים למגזרים הדתי והחרדי מתמקדים בצד הרוחני והדתי, ולעומתם העיתונים של המגזר החילוני (בעצם, הלא-דתי), מדגישים את "האווירה" הלאומית, כולל צרכנות מובלטת (מה קונים? איפה?). במלים פשוטות, עיתונות דתית ולא דתית כאחת יכולות להיות גורם המאיץ תהליכים חברתיים-דתיים (כמו בסעודיה), אך באותה מידה (דוגמת ישראל) יכולות לשמר את המצב כפי שהוא בכל מגזר ומגזר לפי רמת הדתיות שלו.

לסיכומו של דבר, אנתולוגיה זו של מחקרים רציניים, משכילים בחלקם בעלי תובנות מעניינות, אינה המלה האחרונה בנושא רחב זה. ברם, היא בהחלט מהווה קו זינוק ראוי להמשך חקר הזיווג הקשה בין תקשורת לדת על כל המורכבות שלו.